

کلیات

هدفهای رفتاری: در پایان این فصل، فراگیر باید بتواند:

- ۱- هریک از شیوه‌های مهم تزئین روی چوب را توضیح دهد.
- ۲- تاریخچه «صنایع دستی چوبی ایران» را به‌طور خلاصه بیان کند.
- ۳- ویژگیهای کارگاه چوب را بیان کند.
- ۴- مبانی مهم بهداشت و ایمنی در کارگاه چوب را بیان کند.
- ۵- انواع چوب مصرفی در صنایع دستی را معرفی کند.
- ۶- ویژگیهای هریک از چوبهای مصرفی در صنایع دستی ایران را بگوید.
- ۷- کاربرد هریک از چوبهای مصرفی در صنایع دستی ایران را بگوید.

۱- آشنایی با شیوه‌های مهم تزئین چوب

در رشته‌های صنایع دستی می‌توان از لحاظ اصول و مبانی کلی ویژگیهایی مشترک مشاهده نمود، مهمترین این ویژگیها عبارتند از: دارا بودن جنبه‌های هنری، صنعتی و اجرای مرحله‌ای اساسی تولید به‌وسیله دست. در حقیقت در یک اثر اجرایی صنایع دستی، هم احساس و خلاقیت و هم فن آوری و تولید انبوه به چشم می‌خورد. در میان آثار صنایع دستی گروهی که بخش عمده و اساسی مصالح تشکیل دهنده‌شان از چوب باشد «صنایع دستی چوبی» نامیده می‌شوند. از آنجا که معرفی کامل و تشریح همه رشته‌های صنایع دستی چوبی این بخش را طولانی می‌نماید از این‌رو به معرفی و تشریح مختصر هشت گروه کلی این رشته‌ها و زیرمجموعه‌های هر گروه می‌پردازیم.

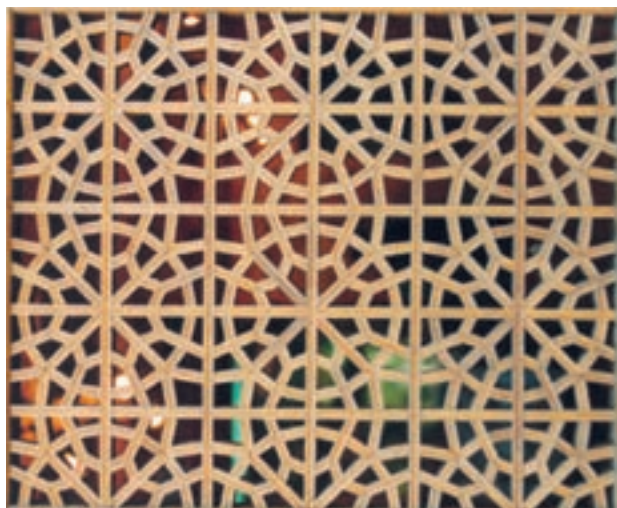
۱- درودگری: فن ساخت وسایل یا زیر ساختهای کاربردی یا کاربردی تزئینی است. وسایل چوبی از قبیل میز، صندلی، کمد، جعبه، در و ... محصولات درودگری هستند (تصویر ۱-۱-۱).

تصویر ۱-۱-۱- محصولات درودگری - دو نمونه صندلی با تزیینات جزئی

۲- شبکه‌بری: عبارت است از برش قسمتهایی از یک لایه چوبی براساس طرح و مشبک کردن آن (تصویر ۱-۱-۲).

این قطعات به وسیلهٔ اتصالات چوبی بهم وصل می‌شوند. درحالی که هوا و نور از بین این آلتها عبور نماید به آن «گره چینی مشبک» می‌گویند (تصویر ۱-۱-۴).

تصویر ۱-۱-۴- گره چینی مشبک

از رشته‌های زیرمجموعهٔ گره چینی می‌توان به گره چینی شیشه‌دار اشاره نمود که در آن بین آلتها شیشه رنگی نصب می‌گردد (تصویر ۱-۱-۵).

تصویر ۱-۱-۵- گره چینی شیشه‌دار که در حاشیه یک پنجره نصب شده است.

تصویر ۱-۱-۲- شبکه‌بری با نقش ختایی

از رشته‌های زیرمجموعهٔ شبکه‌بری می‌توان به پارچه‌بری اشاره نمود در این فن دو لایه چوب به‌طور مشابه شبکه‌بری می‌شوند و در بین آنها قطعاتی از شیشه رنگی نصب می‌گردد (تصویر ۱-۱-۳).

تصویر ۱-۱-۳- پارچه‌بری نصب شده در کنارهٔ یک در

۳- گره چینی: در این فن براساس طرح منظم، قطعات چوبی به شکل مشخص موسوم به «آلت» که هم بخش تزینی کار و هم بخش اسکلت یا زیرساخت هستند آماده می‌گردند و سپس

قواره‌بری که گاهی به آن اسلیمی بُری نیز می‌گویند نوعی گره چینی است که براساس طرح غیرهندسی انجام می‌گیرد (تصویر ۸-۱-۱).

تصویر ۸-۱-۱- قواره‌بری یا اسلیمی بُری در بالای یک در

۴- کنده کاری: عبارت است از تراش قسمتهایی از چوب براساس طرح مورد نظر و به حجم مورد نظر: منبت کاری که زیرمجموعه این بخش است عبارت است از نوعی کنده کاری غیرهمگن براساس طرح برای رسیدن به نقش برجسته مورد نظر (تصویر ۹-۱-۱).

تصویر ۹-۱-۱- قسمتی از یک منبت کاری جدید

همچنین می‌توان به گره چینی توپُر (آلت و لقط) اشاره کرد که در آن بین آلتها، قطعات چوبی موسوم به لقط نصب می‌شود (تصویر ۶-۱-۱).

تصویر ۶-۱-۱- گره چینی آلت و لقط در پایین یک در از جمله رشته‌های زیرمجموعه این فن می‌توان به «قاب تنگه» اشاره نمود که چیزی بین گره چینی آلت و لقط و درودگری است و در آن یک وسیله کاربردی به قابهایی تقسیم می‌شود و سپس درون این قابها با صفحات چوبی پُر می‌شود (تصویر ۷-۱-۱).

تصویر ۷-۱-۱- یک در قاب تنگه

تصویر ۱۲-۱-۱- یک نمونه مجسمه چوبی

ساخت مُهر یا قالب چاپ قلمکار نیز زیر مجموعه این بخش است (تصویر ۱۳-۱-۱).

خراطی نیز نوعی کنده کاری است که به صورت قرینه محوری انجام می گیرد (تصویر ۱۰-۱-۱).

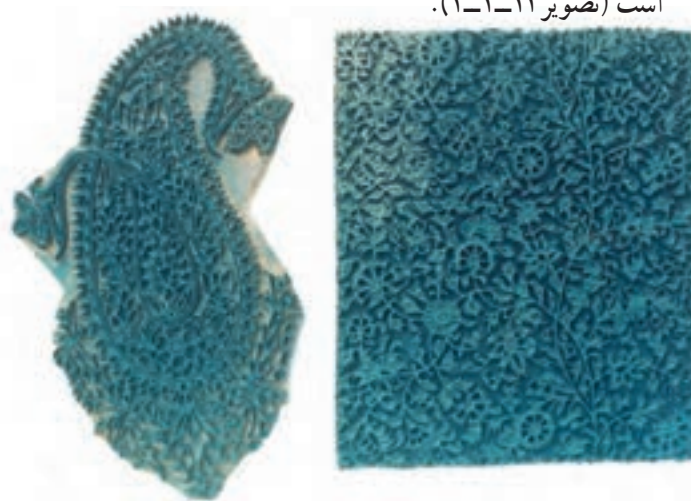
تصویر ۱۰-۱-۱- یک نمونه حجم که با روش خراطی بوجود آمده است.

از جمله فنون زیر مجموعه این بخش می توان به ابزارزنی اشاره نمود که عبارت است از تراش یکنواخت شکل یا شبیه به صورت مورد نظر (تصویر ۱۱-۱-۱).

تصویر ۱۱-۱-۱- چند نمونه زهوار که به روی آنها ابزارزنی شده است.

شاید بتوان مجسمه های تراش خورده چوبی را نیز جزو این دسته قرار داد که عبارت است از هنر تراش احجام چند بعدی بر اساس طرح مورد نظر (تصویر ۱۲-۱-۱).

تصویر ۱۳-۱-۱- دو نمونه قالب چوبی چاپ پارچه قلمکار

۵- بافتهای چوبی: این فن عبارت است از بافت اجزای انعطاف پذیر چوبی. حصیربافی از زیر مجموعه های این بخش می باشد و عبارت است از بافت الیاف چوبی (تصویر ۱۴-۱-۱).

تصویر ۱۴-۱-۱- یک ظرف ساده حصیری

سبد بافی نیز که به وسیله بافت شاخه‌های باریک چوبی و مروار و خیزران و غیره انجام می‌شود جزو این گروه است (تصویر ۱۵-۱-۱).

تصویر ۱۵-۱-۱ یک نمونه ظرف ساده سبدهافی

تصویر ۱۷-۱-۱ یک
تابلو معرق منبت

مقرنس‌سازی چوبی را می‌توان حد واسط قطعه کاری و درودگری و کنده کاری دانست در این هنر، قطعات چوبی به شکل منشور آماده می‌شود به نحوی که یک سر این منشورها به شکل هندسی خاص تراش می‌خورد سپس این منشورها به نحوی منظم در کنار هم چسبانیده یا میخ‌کوبی می‌شوند تا احجام منظم و تکراری و هندسی پدید آید (تصویر ۱۸-۱-۱).

تصویر ۱۸-۱-۱ مقرنس چوبی اجرا شده در یک سرستون دوره صفوی

رویه کوبی نیز زیرمجموعه این گروه است و عبارت است از کوبیدن قطعات عمدتاً چوبی به شکلی خاص به روی یک زمینه چوبی بوسیله میخ براساس طرح اولیه. خاتم‌سازی نیز به نوعی زیرمجموعه این گروه است و گرچه چند شیوه مختلف دارد ولی در یک تعریف کلی می‌توان گفت عبارت است از چسباندن منشورهای چوبی و غیرچوبی از پهلوی به نحوی که بتوان در رأس آن به نقش مورد نظر رسید و با لایه کردن مقطعی آن لایه‌های

۶- قطعه‌کاری چوبی: به گروهی از رشته‌های صنایع دستی چوبی گفته می‌شود که براساس طرح اولیه قطعات بخش‌تزیینی که عمدتاً چوبی هستند آماده و سپس این قطعات براساس همان طرح به وسیله روشهایی مثل چسبانیدن و میخ‌کوبی به روی زیرساخت الحاق می‌شوند. معرق چوب از زیرمجموعه‌های این گروه است و گرچه شیوه‌های مختلفی دارد ولی در یک تعریف کلی و کوتاه می‌توان گفت: عبارت است از برش قطعاتی از لایه‌های نازک عمدتاً چوبی هم ضخامت براساس طرح و سپس چسباندن یا تعبیه آنها به روی زیرساخت در جای خود براساس همان طرح (تصویر ۱۶-۱-۱).

تصویر ۱۶-۱-۱ یک تابلو معرق معاصر

رشته منبت معرق که حد واسط بین رشته منبت و معرق است نیز زیرمجموعه این گروه می‌باشد. در این هنر ابتدا قطعاتی عمدتاً از لایه‌های چوبی براساس طرح برش می‌خورند و بعد از کنده کاری و تراش براساس طرح اولیه در کنار هم چسبانیده می‌شوند (تصویر ۱۷-۱-۱).

تصویر ۲۰-۱-۱ نقاشی و تذهیب در روی یک در چوبی

است. براساس همین اصل رشته‌های هنری چوبی به دو گروه کلی «الحاقی» و «غیرالحاقی» تقسیم می‌شوند، در رشته‌های غیرالحاقی قسمت تزینی، خود بخشی از زیرساخت است (مثل منبت کاری) ولی در رشته‌های الحاقی قسمت تزینی به‌روی زیرساخت اضافه می‌شود (مثل خاتم کاری). رشته‌های صنایع دستی چوبی غیرالحاقی عبارتند از: مشبک بری، پارچه‌بری، گره چینی مشبک، گره چینی شیشه‌دار، گره چینی آلت و لقط، قاب تنکه، قواره‌بری، منبت کاری، خراطی، ابزارزنی، مجسمه‌سازی، مهرسازی، سبدهافی، حصیربافی، سازسازی.

رشته‌های صنایع دستی الحاقی عبارتند از: معرق چوب، منبت معرق، رویه کاری غیرچوبی، مقرنس‌سازی چوبی، خاتم کاری. فن درودگری به‌عنوان یک هنر و فن پایه برای همه رشته‌های صنایع دستی چوبی مطرح است زیرا از یک طرف کار آن ساخت زیرساخت‌های چوبی است و از سوی دیگر روشهای اجرایی آن مبنای اجرای همه رشته‌های هنری چوبی به‌شمار می‌آید. تولیدات درودگری می‌تواند از یک یا چند قطعه تشکیل شده باشند و همچنین

مشابه بدست آورد. خاتم مثلث که امروزه متداول‌تر است به شیوه‌ای به نام (گل‌بندی) اجرا می‌شود به این نحو که در مرحله اول منشورهایی مثلث‌القاعده از جنس چوب، فلز و استخوان آماده می‌شود. در مرحله دوم، این منشورها براساس طرح هندسی مورد نظر از پهلوی کنار هم چسبانده می‌شوند تا شش ضلعیها و مثلثهای بزرگ‌تری موسوم به «گل» و «توگلو» پدید آید (به این کار گل‌بندی گویند)، بر اثر کنار هم چسباندن گلها و توگلوها از پهلوی به هم، مکعب مستطیل بزرگی پدید می‌آید که نقش هندسی در رأس آن پیداست و به آن «قامه» می‌گویند. حال با برش مقطعی قامه، لایه خاتم بدست می‌آید که در مرحله سوم خاتم کاری می‌توان این لایه‌ها را به‌روی زیرساخت مورد نظر چسباند (تصویر ۱۹-۱-۱).

تصویر ۱۹-۱-۱ یک محصول خاتم کاری جدید به همراه مصالح اولیه و نمونه‌های گل پیچیده شده و چند نمونه لایه خاتم.

۷- سازسازی سنتی: عبارت است از ساخت ابزارهای

صوتی چوبی.

۸- رویه کاری (تزینات غیرچوبی): مجموعه رویه کاری

شامل الحاقات غیرچوبی است به‌روی زیرساخت چوبی مثل نقاشی روی چوب - آینه کاری روی چوب - فلزکوبی روی چوب و ... (تصویر ۲۰-۱-۱).

نکته ۱: هر اثر چوبی هنری از دو بخش کلی تشکیل یافته

است، یکی اسکلت یا شالوده آن است که آن را به نام «زیرساخت» می‌شناسیم و دیگر، بخش تزینی آن. (این دو بخش می‌توانند از هم جدا یا واحد باشند).

رشته‌های صنایع دستی چوبی همه با هم به نوعی مرتبط هستند و نمی‌توان آنها را به‌طور قاطع دسته‌بندی نمود، لیکن گروه‌بندی آنها براساس ارتباط با زیرساخت تا حدی امکان‌پذیر

تصویر ۲۱-۱-۱ یک تخته و نمونه‌هایی از پروفیل‌های آن

پروفیل‌ها ممکن است برای ساخت زیرساخت و یا برای اجرای بخش تزئینی بکار روند.

۲- مرحله اصلی: این مرحله شامل دو بخش است که عبارت‌اند از: بخش «پیش‌اساسی» و «اساسی». در بخش پیش‌اساسی، زیرساخت یا اسکلت شیء چوبی ساخته می‌شود و در بخش اساسی، تولید قسمت تزئینی اجرا می‌گردد، این دو مرحله در برخی از رشته‌ها (مثل گره چینی) در حقیقت یک مرحله هستند زیرا ساخت زیرساخت همان ساخت بخش تزئینی نیز هست ولی این دو مرحله در برخی رشته‌ها (مثل معرق و خاتم) به صورت دو مرحله مجزا اجرا می‌شود زیرا لازم است ابتدا زیرساخت ساخته شود و سپس بخش تزئینی اجرا گردد.

۳- مرحله تکمیلی: در این مرحله پرداخت و رنگ کاری صورت می‌گیرد.

از نظر تعریف صنایع دستی یک استادکار صنایع دستی لازم است حداقل مرحله اساسی را به وسیله دست و ابزار و وسایل ساده و دستی انجام دهد و مراحل دیگر می‌تواند به کمک دیگران و یا ماشین‌آلات انجام گیرد.

می‌توانند مصارف تزئینی یا کاربردی یا هر دو را با هم داشته باشند. تولیدات درودگری گاهی دارای تزئین کافی است و نیازی به اجرای هنرهای چوبی مضاعف ندارد ولی این تولیدات گاهی صرفاً یک زیرساخت است و به این منظور ساخته شده که یک هنر چوبی به روی آن اجرا گردد. در صورتی که تولیدات درودگری بخش تزئینی داشته باشد این بخش می‌تواند الحاقی یا غیرالحاقی باشد.

نکته ۲: هر یک از تولیدات صنایع دستی چوبی در فرآیند تولید خود سه مرحله را طی می‌نماید که عبارت‌اند از: مرحله مقدماتی، مرحله اصلی و مرحله تکمیلی.

۱- مرحله مقدماتی: در این مرحله، مواد اولیه به صورت قابل ساخت درمی‌آیند. به عبارتی در این مرحله فرآورده‌های اولیه چوبی تبدیل به پروفیل می‌شوند، فرآورده‌های اولیه چوبی عبارتند از: تخته، الوار، گرده بینه، تخته‌های چندلا، تخته‌های خرده چوب، تکه‌های ضایعاتی که این فرآورده‌ها دارای اندازه و شکل مقطع استاندارد هستند. هنگامی که این فرآورده‌ها برش بخورند و شکل و اندازه مقطع آنها به صورت مورد نیاز ما درآید به آن «پروفیل» می‌گوییم (تصویر ۲۱-۱-۱).

خودآزمایی

- ۱- به چه رشته‌هایی «صنایع دستی چوبی» گفته می‌شود؟
- ۲- هریک از شیوه‌های مهم تزئین روی چوب را توضیح دهید.
- ۳- رشته‌های صنایع دستی چوبی به چند گروه کلی تقسیم می‌شوند و هر گروه شامل چه رشته‌های زیرمجموعه می‌باشد؟
- ۴- هر اثر چوبی هنری از چند بخش کلی تشکیل شده است؟
- ۵- رشته‌های هنری چوبی از لحاظ ارتباط با زیرساخت به چند گروه تقسیم می‌شوند؟
- ۶- رشته‌های صنایع دستی چوبی الحاقی و غیرالحاقی را نام ببرید.
- ۷- هریک از رشته‌های صنایع دستی چوبی در طی فرآیند تولید خود چند مرحله را طی می‌نمایند؟
- ۸- پروفیل چوبی چه تفاوتی با فرآورده اولیه چوبی دارد؟
- ۹- مرحله اساسی تولید چیست و چه اهمیتی دارد؟
- ۱۰- یک استادکار صنایع دستی چوبی حداقل لازم است چه مرحله‌ای از تولید خود را با دست انجام دهد؟